

О. І. Благодарний,
кандидат економічних наук,

І. О. Коршикова,

Є. А. Плужникова,

Інститут економіко-правових досліджень НАН України, м. Київ

АГЛОМЕРАЦІЇ ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Науковий інтерес до проблем розвитку міської агломерації викликаний необхідністю вирішення соціально-економічних проблем, пов'язаних з посиленням диспропорцій у рівні і умовах життя населення регіонів, а також з деформацією вузлових елементів опорного каркаса розселення і територіальної структури господарства.

Застарілою проблемою України залишається слабка розвиненість горизонтальних зв'язків, якими і "скріплюється" простір. Найважливіше завдання розвитку агломерації – стимулювання горизонтальних зв'язків для ухвалення узгоджених рішень по розвитку території.

Побічними наслідками стрімкої урбанізації і агломерації є збільшення внутрішніх диспропорцій у рівнях соціально-економічного розвитку центрів і периферії. Як відзначає А. Транін, «збільшення районів з високою концентрацією, які формуються як на базі окремої агломерації, так і на основі злиття останніх у великі утворення мегаполісного типу, приводить до поступової деградації периферії» [1, с. 39].

Агломерація населених пунктів – скупчення населених пунктів, головним чином міських, що місцями зростаються, об'єднаних в одне ціле інтенсивними господарськими, трудовими і культурно-побутовими зв'язками [2].

Агломерація складається з ядра (крупного міста) і периферійної зони. Розрізняють моноцентричні (що сформувалися навколо одного крупного міста-ядра), і поліцентричні агломерації (що мають декілька міст-ядер) [3; 4].

Ознаки агломерації очевидні – це наявність міста-ядра і декількох міст, що оточують його, висока щільність міського населення, інтенсивні зв'язки, у тому числі і маятникова міграція між поселеннями. Проте не існує загальноприйнятих критеріїв виділення міської агломерації і тому кількісні дані про них більш умовні, ніж в цілому по містах.

Основоположником підходу до дослідження суті поняття "агломерація" в економічному розумінні є М. Руже, який обґрунтував можливість концентрації міських видів діяльності за межами адміністративних територій. Він уточнив традиційний підхід до розгляду агломерації як форми територіального поєднання промислових підприємств і до-

вів, що міська агломерація є новою формою розселення населення і розміщення видів економічної діяльності.

Питаннями розвитку агломерацій займалися такі вчені, як П.І. Дубровін, М.Д. Лесечко, А.А. Нецадин, Н.В. Петров, П.М. Полян, Т. Селиванова та інші [2-10].

Конурбація – міська агломерація поліцентричного типу, що має як ядра декілька більш менш однакових за розміром і значущістю міст за відсутності явно домінуючого, синонім міської агломерації. Конурбацією називають за кордоном і агломерацію з декількома більш менш однаковими за розміром і значущістю містами-ядрами, а також агломерацію, в якій одне місто-центр слабкіше за інше, але росте швидше [5].

Надалі відбувався розвиток уявлень про міську агломерацію, як про прогресивну і інтегральну форму розселення, що дозволяє ефективно використовувати наявний природно-ресурсний і економічний потенціал територій з метою організації процесів життєдіяльності населення міст. У середині 80-х років сформувався комплексний підхід [6; 7; 8], згідно якому міська агломерація розглядалася як компактна і відносно розвинена сукупність взаємозв'язаних міських і сільських територій, сконцентрованих навколо одного або декількох крупних міст-ядер і об'єднаних інтенсивними зв'язками в складну і динамічну систему, яка забезпечує можливість рівноваги між гетерогенними економічними, соціальними і екологічними умовами життєдіяльності суспільства.

Міська агломерація – компактне скупчення населених пунктів, головним чином міських, таких, що місцями зростаються, об'єднаних у складну багатоконпонентну динамічну систему з інтенсивними виробничими, транспортними, трудовими і культурно-побутовими зв'язками. Особлива відмінність агломерації – маятникові трудові і культурно-побутові поїздки, що припускає достатній розвиток у межах агломерації різних видів пасажирського транспорту [9].

Агломерація формується природним чином, знижуючи витрати бізнесу і забезпечуючи кращі умови для задоволення попиту споживачів. Держава здатна допомогти формуванню агломерації, вклада-

ючи ресурси в інфраструктурні проекти, стимулюючи інтеграцію економіки і ринків праці довколишніх міст. Для цього не потрібно об'єднувати території в якусь адміністративну "агломерацію", потрібно тільки понизити бар'єри, що заважають економічній інтеграції.

По різних підрахунках в Україні сформувалося від 18 до 50 міських агломерацій. М. Лесечко приводить три особливості агломерації: територіальна близькість населених пунктів і наявність тенденцій до їх подальшого збільшення; висока щільність населення в межах агломерації; зменшення вільних територій, особливо в центрі агломерації [10, с. 48].

Ефект агломерації (зовнішній ефект масштабу) – указує на те, що середні витрати виробництва залежать від об'ємів виробництва цілої галузі, а не окремого підприємства.

Незважаючи на велику кількість досліджень з питань розвитку міської агломерації, невирішеною залишається проблема методів розрахунку агломеративного ефекту для вибраних територій.

Метою статті є аналіз агломерацій Донецької області та визначення агломеративного ефекту.

Близькість населених пунктів дає так званий агломеративний ефект – економічну і соціальну вигоду за рахунок зниження витрат від просторової концентрації виробництв й інших економічних об'єктів у міській агломерації.

Для визначення агломеративного ефекту між містами Донецької області було узяті наступні агломерації: Донецько-Макіївська, Дзержинсько-Горлівсько-Єнакіївська, Шахтарсько-Торезько-Сніжнянська, Слов'янсько-Краматорсько-Костянтинівська.

Донецько-Макіївська агломерація – могутнє промислове утворення в центральній частині Донецької області з широко розгалуженою мережею залізничних і автомобільних магістралей, що сприяє зручному сполученню між промисловими центрами.

Другим крупним центром агломерації є м. Макіївка. Тут розвинена вугільна, металургійна, коксохімічна галузі.

Показники економічного розвитку по Донецько-Макіївській агломерації перевищували аналогічні середні показники області, окрім індексу середньої номінальної заробітної плати в 2001 р.

У Донецько-Макіївській агломерації індекс реалізації продукції з розрахунку на 1 зайнятого збільшився в 25,2 разів, зростання індексу заробітної плати склало 10 разів, зростання індексу роздрібного товарообігу – 17 разів. Це свідчить про те, що агломеративний ефект на цих територіях за досліджуваний період посилювався.

Дзержинсько-Горлівсько-Єнакіївська агломерація – охоплює такі крупні центри, як: Горлівку, Єнакієве, Дзержинськ. Найбільшого розвитку отри-

мали вугільна, металургійна, машинобудівна, хімічна й електроенергетична галузі.

Показники економічного розвитку Дзержинсько-Горлівсько-Єнакіївської агломерації перевищували середньо обласні показники у розрахунку на 1 зайнятого (для деяких показників у розрахунок береться число наявного населення) тільки в 2001 р. по показнику об'єму реалізованої продукції, решта досліджуваних показників нижче середньо обласного рівня.

Проте, за окремими показниками цієї агломерації в динаміці відбулося збільшення: індекс роздрібного товарообігу з розрахунку на 1 людину збільшився в 16,2 разів, індекс середньої номінальної заробітної плати – у 10,3 разів й індекс реалізованої продукції з розрахунку на 1 зайнятого збільшився в 5,8 разів. Тому можна вважати, що агломеративний зв'язок не слабшає.

Шахтарсько-Торезько-Сніжнянська агломерація – сформувалася у східній частині Донецької області і виділяється, перш за все, вугільною промисловістю (видобуток антрациту), машинобудуванням, легкою промисловістю і виробництвом будівельних матеріалів.

При аналізі показників економічного розвитку Шахтарсько-Торезько-Сніжнянської агломерації спостерігалися наступні тенденції: показники цієї агломерації значно нижче середньо обласних (їх індекси склали від 0,17 до 0,96 відповідних показників по області). Збільшення індексу реалізованої продукції склало 11,2 разів за досліджуваний період, індекс середньої номінальної заробітної плати – в 11,5 разів, індекс роздрібного товарообігу – в 15,2 разів.

Слов'янсько-Краматорсько-Костянтинівська агломерація – об'єднує міста Слов'янськ, Краматорськ, Костянтинівка. Ця агломерація спеціалізується на машинобудуванні, чорній і кольоровій металургії, хімії, електроенергетиці і промисловості будівельних матеріалів. За головними показниками розвитку промисловості Слов'янсько-Краматорсько-Костянтинівська агломерація є одним з провідних промислових утворень Донецького району і всієї України. Промислова продукція агломерації вивозиться у всі райони країни.

Показники економічного розвитку Слов'янсько-Краматорсько-Костянтинівської агломерації перевищували середньо обласний рівень також тільки в 2001 р. по одному показнику – індексу роздрібного товарообігу (перевищення складає 9%). За всіма іншими показниками спостерігалось збільшення значень у динаміці, окрім показника щільності населення. Так, індекс реалізованої продукції збільшився у 8,4 разів, індекс номінальної заробітної плати – у 8,2 разів, індекс роздрібного товарообігу – у 10 разів. Результати аналізу названих показників свідчать про те, що на території цієї агломера-

ції відбулося ослаблення економічних зв'язків, але агломераційний ефект не знизився.

Порівняльні оцінки змін (приростів) основних питомих показників у реальній економіці (табл. 1), свідчать про наступне:

По-перше, незважаючи на те, що щільність населення по вибраних міських агломераціях істотним чином перевищувала її середню величину в цілому по області, за аналізований період (2001-2012 рр.) спостерігалось її зменшення. Понад усе цей показник зменшився у Шахтарсько-Торезько-Сніжнянській міській агломерації (16,8%) і у Держинсько-Горлівсько-Єнакіївській міській агломерації (16,7%).

По-друге, незважаючи на істотне зростання об'ємів реалізованої продукції як в цілому по економіці області, так і по окремих економіках міських агломерацій, лише у Донецько-Макіївській міській агломерації спостерігалось перевищення вказаного показника над середньою його величиною, тоді як по решті міських агломераціях мало місце значне відставання (причому як на початку аналізованого періоду, так і в його кінці).

По-третє, незважаючи на значне зростання середньої номінальної заробітної плати як по економіці області, так і по економіках окремих міських агломераціях, лише у Донецько-Макіївській міській агломерації мало місце перевищення цього показника над його середньою величиною. По решті міських агломераціях спостерігалось деяке відставання, за винятком Слов'янсько-Краматорсько-Костянтинівської, де таке відставання було значним і склало 8,33 тис. грн/особу.

По-четверте, незважаючи на значне зростання об'ємів роздрібного товарообігу як по економіці області у цілому, так і по економіках окремих міських агломераціях, лише у Донецько-Макіївській міській агломерації мало місце перевищення названого показника над його середньою величиною. По решті міських агломераціях спостерігалось деяке відставання, за винятком Шахтарсько-Торезько-Сніжнянської міської агломерації, де таке відставання було більш, ніж двократним.

Таблиця 1

Основні питоми показники міських агломерацій у Донецькій області

Агломерація	Щільність населення, тис. осіб/км ²		Об'єм реалізованої продукції у розрахунку на 1 зайнятого, тис. грн/особу		Середня номінальна заробітна плата у розрахунку на 1 зайнятого тис. грн/особу		Роздрібний товарообіг у розрахунку на 1 людину, тис. грн/особу	
	2001 р.	2012 р.	2001 р.	2012 р.	2001 р.	2012 р.	2001 р.	2012 р.
Донецька обл.	0,183	0,165	33,35	576,49	4,59	41,95	0,64	8,60
Донецько-Макіївська	1,472	1,366	41,29	1041,30	4,24	42,28	0,92	15,79
Приріст	1,289	1,201	7,94	464,81	-0,35	0,33	0,28	7,19
Держинсько-Горлівсько-Єнакіївська	0,62	0,529	40,66	235,00	3,97	41,09	0,35	5,79
Приріст	0,437	0,364	7,31	-341,49	-0,62	-0,86	-0,29	-2,81
Шахтарсько-Торезько-Сніжнянська	0,726	0,617	8,52	95,36	3,47	40,10	0,26	4,02
Приріст	0,543	0,452	-24,83	-481,13	-1,12	-1,85	-0,38	-4,58
Слов'янсько-Краматорсько-Костянтинівська	0,924	0,832	18,06	151,06	4,12	33,62	0,70	7,07
Приріст	0,741	0,667	-15,29	-425,43	-0,47	-8,33	-0,06	-1,53

Отже, можна припустити, що, оскільки агломераційний ефект спостерігався лише в Донецько-Макіївській міській агломерації (де впродовж всього розглянутого періоду часу мало місце певне перевищення величин вибраних показників над їх середніми величинами в цілому по економіці Донецької області), а по решті міських агломераціях такого перевищення не спостерігалось, тоді така обставина є свідченням того, що лише Донецько-Макіївська

міська агломерація відповідає основним ознакам моноцентричної міської агломерації, а решта груп міст відрізняється поліцентричною структурою і може бути віднесена до поліцентричної міської агломерації або конурбації.

Наскільки таке твердження вірне, повинні показати результати порівняльного аналізу цих же основних питомих показників в розрізі окремих міст кожної із міських агломерацій.

Основними допущеннями наявності моноцентричної міської агломерації або поліцентричної міської агломерації (або конурбації) повинні стати: а) присутність (відсутність) значного діапазону у величинах аналізованих питомих показників; б) при-

рости основних питомих показників по міській агломерації щодо середніх по області.

По Донецько-Макіївській міській агломерації (табл. 2) провідну роль грає економіка м. Донецька.

Таблиця 2

Основні питомі показники Донецько-Макіївської міської агломерації

Агломерація	Щільність населення, осіб/км ²		Об'єм реалізованої продукції у розрахунку на 1 зайнятого, грн/особу		Середня номінальна заробітна плата у розрахунку на 1 зайнятого грн/особу		Роздрібний товарообіг у розрахунку на 1 людину, грн/особу	
	2001 р.	2012 р.	2001 р.	2012 р.	2001 р.	2012 р.	2001 р.	2012 р.
Донецько-Макіївська	1472	1366	41296,64	1041306,0	4248	42288	929,62	15795,3
у тому числі								
Донецьк	1810	1698	46773,0	1177040	4800	45156	1272	17964
Макіївка	1018	921	21689,4	443406,3	3696	39420	442	10362

Основні показники розвитку Донецько-Макіївської міської агломерації дуже часто на порядок вище (наприклад, 14,6% – по показнику середньої номінальної заробітної плати, 1,7 рази – по показнику роздрібного товарообігу і 2,7 рази – по показнику об'ємів реалізованої продукції), що відповідає головній відмітній агломераційній ознаці моноцент-

ричної міської агломерації, а саме, домінуванню одного міста-центра при здійсненні виробничих, трудових, культурно-побутових й інших зв'язків.

У той же час по решті міських агломерацій у Донецькій області такої диференціації в основних показниках не спостерігається (табл. 3 – табл. 5): всі вони є однопорядковими величинами.

Таблиця 3

Основні питомі показники Дзержинсько-Горлівсько-Єнакіївської міської агломерації

Агломерація	Щільність населення, осіб/км ²		Об'єм реалізованої продукції у розрахунку на 1 зайнятого, грн/особу		Середня номінальна заробітна плата у розрахунку на 1 зайнятого грн/особу		Роздрібний товарообіг у розрахунку на 1 людину, грн/особу	
	2001 р.	2012 р.	2001 р.	2012 р.	2001 р.	2012 р.	2001 р.	2012 р.
Дзержинсько-Горлівсько-Єнакіївська	620	529	40662,48	235001,2	3976	41092	356,86	5796,3
у тому числі								
Дзержинськ	1407	1189	10592,9	42088,47	3780	42864	136	1865
Горлівка	746	656	54868,7	415384,6	4068	38868	390	6912
Єнакієве	381	306	30203,8	537050,9	4080	41544	411	5530

Таблиця 4

Основні питомі показники Слов'янсько-Краматорсько-Костянтинівської міської агломерації

Агломерація	Щільність населення, осіб/км ²		Об'єм реалізованої продукції у розрахунку на 1 зайнятого, грн/особу		Середня номінальна заробітна плата у розрахунку на 1 зайнятого грн/особу		Роздрібний товарообіг у розрахунку на 1 людину, грн/особу	
	2001 р.	2012 р.	2001 р.	2012 р.	2001 р.	2012 р.	2001 р.	2012 р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Слов'янсько-Краматорсько-Костянтинівська	924	832	18067,7	151063,4	4124	33628	701,22	7070,0

Закінчення табл. 4

1	2	3	4	5	6	7	8	9
у тому числі								
Слов'янськ	608	556	24675,5	172528,1	5976	36588	958	9348
Краматорськ	1978	1857	9716,3	122291,1	3480	33912	560	4885
Костянтинівка	1442	1168	13522,9	137963	2916	30384	356	5007

Таблиця 5

Основні питомі показники Шахтарсько-Торезько-Сніжнянської міської агломерації

Агломерація	Щільність населення, осіб/км ²		Об'єм реалізованої продукції у розрахунку на 1 зайнятого, грн/особу		Середня номінальна заробітна плата у розрахунку на 1 зайнятого грн/особу		Роздрібний товарообіг у розрахунку на 1 людину, грн/особу	
	2001 р.	2012 р.	2001 р.	2012 р.	2001 р.	2012 р.	2001 р.	2012 р.
Шахтарсько-Торезько-Сніжнянська	726	617	8525,04	95366,1	3476	40108	264,59	4021,6
у тому числі								
Шахтарськ	1404	1195	8571,9	87166,33	3888	38676	367	5712
Торез	915	773	10099,3	147951,2	3324	42696	225	3708
Сніжне	438	374	6700,0	44761,21	3216	38952	191	2884

Якщо по Донецько-Макіївській міській агломерації (табл. 6) за аналізований період часу приріст основних питомих показників впродовж всього аналізованого періоду носив позитивну динаміку, то по

решті міських агломерацій – негативну, тобто мало місце їх зниження у порівнянні з середніми показниками по області.

Таблиця 6

Прирости основних питомих показників міської агломерації у Донецькій області

Агломерація	Щільність населення, осіб/км ²	Об'єм реалізованої продукції у розрахунку на 1 зайнятого, грн/особу	Середня номінальна заробітна плата у розрахунку на 1 зайнятого грн/особу	Роздрібний товарообіг у розрахунку на 1 людину, грн/особу
	2012 – 2001	2012 – 2001	2012 – 2001	2012 – 2001
Донецько-Макіївська	-0,106	1000,01	38,04	14,87
Різниця	-0,088	456,87	0,68	6,91
Дзержинсько-Горлівсько-Єнакіївська	-0,091	194,34	37,12	5,44
Різниця	-0,073	-348,8	-0,24	-2,52
Шахтарсько-Торезько-Сніжнянська	-0,109	86,84	36,63	3,76
Різниця	-0,091	-456,3	-0,73	-4,2
Слов'янсько-Краматорсько-Костянтинівська	-0,092	133	29,5	6,37
Різниця	-0,074	-410,14	-7,86	-1,59

Цю обставину підтверджує теза про те, що основною ознакою Дзержинсько-Горлівсько-Єнакіївської, Слов'янсько-Краматорсько-Костянтинівської і Шахтарсько-Горезько-Сніжнянської міських агломерацій виступає наявність поліцентричних властивостей, які характерні для конурбації.

Таким чином, можна зробити висновок про те, що серед міських агломерацій Донецької області в одній (Донецько-Макіївська) присутні основні ознаки моноцентричної міської агломерації, а в інших – спостерігаються поліцентричні структури і вони можуть бути віднесені до поліцентричної міської агломерації або конурбації.

З досліджуваних територій посилення агломераційного ефекту відбулося тільки на території Донецько-Макіївської агломерації. На території Слов'янсько-Краматорсько-Костянтинівської агломерації відбулося ослаблення агломераційного ефекту, що привело до локалізації території. На території решти агломерацій, охоплених цим дослідженням, разом із зростанням рівня роздрібного товарообігу і середньої номінальної заробітної плати, відбулося зниження рівня об'єму реалізованої продукції у відповідному показнику області, що дозволяє зробити висновок про ослаблення економічних зв'язків на цих територіях.

Література

1. **Транин А.А.** Административно-территориальная организация капиталистического государства / А.А.Транин. – М.: Наука, 1984. – 145 с. 2. **Дубровин П.И.** Агломерация городов (генезис, экономика, морфология) / П.И.Дубровин // Вопросы географии. Сб. 45: География городских и сельских поселений. – М.: Мысль, 1959. – С. 20-65. 3. **Агломерация** [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://dic.academic.ru/dic.nsf/dic_fwords/2423/. 4. **Агломерация** [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://poiskslov.com/word/>. 5. **Лаппо Г.М.** География городов / Г.М. Лаппо. – М.: ВЛАДОС, 1997. – 478 с. 6. **Петров Н.В.** Городские агломерации: состав, подходы к делимитации / Н.В. Петров // Проблемы территориальной организации пространства и расселения в урбанизированных районах. – М.: АН СССР, ИГАН, 1988. – С. 6-25. 7. **Полян П.М.** Методика выделения и анализа опорного каркаса расселения / П.М. Полян. – М.: ИГ АН СССР, 1988. – Ч. 1. – 220 с. 8. **Селиванова Т.** Агломерации России в XXI веке / Т. Селиванова // Региональное

развитие: Вестник Фонда регионального развития Иркутской области. – 2007. – № 1. – С. 45-52. 9. **Нещадин А.** Городские агломерации как инструмент инамитичного социально-экономического развития регионов России [Электронный ресурс] / А.Нещадин // Общество и экономика. – 2010. – № 12. – Режим доступа: <http://www.pandia.ru/text/79/269/13145.php>. 10. **Лесечко М.Д.** Методологічні підходи до управління розселенням / М.Д. Лесечко // Регіон. політика України: наукові основи, методи, механізми: зб. наук. пр. з матеріалами доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 21-23 трав. 1998 р.) / НАН України, Ін-т регіон. дослідж.; редкол.: відп. ред. М.І.Долішній. – Львів, 1998. – Ч.П. – С. 43-51.

Благодарный О. И., Коршикова И. О., Плужникова Е. А. Агломерации Донецкой области

У статті досліджено підходи до визначення понять «агломерация», «міська агломерация». Проаналізовано економічний розвиток чотирьох найбільших агломерацій Донецької області за обраними показниками. Зроблено висновки про посилення агломераційного ефекту або його послаблення на окремих територіях.

Ключові слова: агломерация, агломераційний ефект, локалізація територій.

Благодарный А. И., Коршикова И. А., Плужникова Е. А. Агломерации Донецкой области

В статье исследованы подходы к определению понятий «агломерация», «городская агломерация». Проанализировано экономическое развитие четырех крупнейших агломераций Донецкой области по выбранным показателям. Сделаны выводы об усилении агломерационного эффекта либо его ослаблении на отдельных территориях.

Ключевые слова: агломерация, агломерационный эффект, локализация территорий.

Blagodarniy A. I., Korshikova I. A., Pluzhnikova E. A. Agglomerations of the Donetsk Region

Approaches to the definition of "agglomeration", "urban agglomeration" were investigated in this paper. Analyzed the economic development of the four largest metropolitan Donetsk region on selected indicators. The conclusions on the strengthening of agglomeration effect or its weakening in some areas.

Key words: agglomeration, agglomeration effect, localization territories.

Стаття надійшла до редакції 04.05.2015

Прийнято до друку 07.07.2015